

VIRTUS

24 | 2017

Lidewij Nissen

Beschermd en berucht

De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre*

57

In 1565 overleed Johan van Scherpenzeel, richter van Doesburg, plotseling en onder verdachte omstandigheden.¹ Al snel werd er gewezen naar jonker Ernst Mom, die een relatie zou hebben gehad met Van Scherpenzeels echtgenote Gerberich Bentinck. Overspel was op zich al strafbaar, maar Mom werd er ook van verdacht de echtgenoot van zijn minnares te hebben vergiftigd. Bronnen over het langslpende proces dat vanaf 1566 tegen Mom gevoerd werd, geven niet enkel een inkijkje in de smeugige liefdesaffaire tussen hem en Bentinck, maar tonen ook op welke manieren Mom manoeuvreerde binnen het zestiende-eeuwse Gelderse rechtssysteem.

Dit artikel neemt deze justitiële bewegingsruimte van Mom onder de loep. Het toont aan hoe Mom handig gebruikmaakte van de politieke ontwikkelingen in het zestiende-eeuwse Gelre: de strijd tussen het Gelderse Hof en de lokale machthebbers, en dan met name de leenheer van Mom, de graaf van den Bergh, was cruciaal voor het verloop van het proces tegen Mom. Allereerst worden de hoofdpersonen in het proces en hun adellijke afkomst kort tegen het licht gehouden. Vervolgens wordt beschreven van welke misdaden Mom precies verdacht werd. Daarna wordt aandacht

* Dit artikel is voortgekomen uit mijn bachelorwerkstuk over het proces tegen Ernst Mom. Mijn dank gaat uit naar dr. Conrad Gietman, die Mom onder mijn aandacht bracht, dr. Dries Raeymaekers voor zijn begeleiding, en Esther Meijer MA voor haar hulp bij het lezen van het Latijn. Bovenal dank ik de anonieme referenten die zeer nuttige suggesties deden.

1 Vaak wordt aangenomen dat Van Scherpenzeel in juni 1566 overleed omdat toen het proces over zijn dood begon. De eerste brief waarin melding wordt gemaakt van de dood werd echter al eind 1565 geschreven.

besteed aan de oprichting van het Hof en de gevolgen daarvan. Nadat toegelicht is wie de beschermheer van Mom, de graaf van den Bergh, was, wordt het verloop van het proces uiteengezet.

Liefjes in de Liemers: overspel en gifmoord

Ernst Mom leefde in de regio die bekend staat als de Liemers, gelegen in het tegenwoordige Oost-Gelderland.² In de zestiende eeuw hoorde het oostelijke deel van de Liemers, met daarin onder meer de stad Zevenaar, bij het hertogdom Kleef. De heerlijkheid Didam, Moms woonplaats, was vanaf de veertiende eeuw een leengoed van de heren van den Bergh en in de vijftiende eeuw verkregen zij ook het kasteel Didam (dat tot dan toe bezit was geweest van de graven van Meurs).³ In Didam traden leden van de familie Mom vanaf 1484 op als gerichtsmannen.⁴ Moms vader Frederik was tevens drost van Boxmeer, een hoge heerlijkheid die ook tot het bezit van de graven van den Bergh behoorde.⁵

58

De genealoog Anton Fahne veronderstelt dat Mom uit Frederiks tweede huwelijk geboren was, vooral omdat Mom grote onenigheid had met zijn broer Johan over de erfenis van hun vader.⁶ Ook met andere familieleden stond Mom niet op al te beste voet. Toen zijn broer Johan in 1574 overleed, raakte hij ook over deze erfenis in een conflict verwickeld.⁷ Hoewel de suggestie van Fahne dat Mom zelf zijn broer vermoord zou hebben ongefundeerd is, was Mom er wel snel bij om zich op te werpen als erfgenaam. Hij claimde dat hij de wettige voogd was van Johans kinderen en dat de oudste van hen, Frederik, nog geen veertien jaar oud was. Bepaalde rechten, zoals het kiezen van een nieuwe ambtman voor het ambt van Maas en Waal, zouden dus aan Mom toekomen in plaats van aan de jonge Frederik. De zwagers van de overleden Johan beweerden echter dat Frederik al wel veertien was en kozen een andere voogd voor de kinderen; daarnaast schoven zij ook hun eigen kandidaat voor de ambtman-nie naar voren.⁸

De onenigheid tussen Mom en de andere leden van zijn familie werd door het Hof van Gelre en Zutphen behandeld toen tegelijkertijd ook het proces over de moord op

2 Hoofdzetel van de Liemerse tak van de familie Mom was kasteel Kell, totdat dit kasteel in de strijd tussen de hertogdommen Gelre en Kleef in 1495 verwoest werd. Andere bezittingen van de familie waren bijvoorbeeld de havezaten Ludenhorst (tegenwoordig De Luynhorst), Kemnade, Camphusergoed en Schadewijk, allemaal gelegen nabij Didam.

3 A.P. van Schilfgaarde, *Het archief van het Huis Bergh* (9 dln.; Nijmegen, 1932), I, 105-106.

4 H. Werner, *Bijdrage tot de genealogie van het geslacht Mom* ('s-Gravenhage, 1883) 60.

5 Erfgoedcentrum Achterhoek Liemers, Doetinchem (ECAL), Archief Huis Bergh 1227-1842, inv.nr. 6477, Voorwaarden voor de aanneming van Balthazar van Batenborch tot drost van Boxmeer, 30 augustus 1558. Frederik Mom wordt hierin als voorganger van Batenborch genoemd.

6 A. Fahne, *Urkundenbuch des Geschlechts Momm oder Mumm* (2 dln.; Keulen, 1876-1878), I, 347.

7 H. van Heiningen, *Tussen Maas en Waal. 650 jaar geschiedenis van mensen en water* (Zutphen, 1971) 66-71.

8 Fahne, *Urkundenbuch*, 358-362.

Van Scherpenzeel liep. Dit was niet de enige keer dat Mom er moest verschijnen. In de jaren 1580 liep een proces tegen hem over een schuld bij een advocaat en in de jaren 1590 over een borgstelling.⁹ Mom woonde in die tijd waarschijnlijk op havezate Schadewijk, genoemd naar de buurschap waar zij lag, aan de westzijde van Didam.¹⁰ In een van de andere havezaten in de buurt van Schadewijk, de Nevelhorst, woonden Johan van Scherpenzeel en zijn echtgenote Gerberich Bentinck. Met deze Bentinck beleefde Mom een aantal amoureuze avonturen.

De Van Scherpenzeels bekleedden een belangrijke functie in het noordelijker gelegen Doesburg. Hendrik van Scherpenzeel was in 1525 plaatsvervangend landdrost van de Veluwe.¹¹ Later nam hij van de hertog van Gelre het richteramtb in de stad Doesburg in pand. In 1537 kocht hij hofstad de Goor in Didam. Hij stierf in 1558 en werd als richter van Doesburg opgevolgd door zijn zoon Johan. In 1564 verscheen Johan in de ridderschap van het kwartier van Zutphen.¹² Johan was gehuwd met een telg uit de prominente adellijke familie Bentinck. Hoogstwaarschijnlijk kenden leden van beide families elkaar doordat ze samenwerkten als richters en ambtmannen.

Johan, de vader van Gerberich Bentinck, stichtte bij de plaats Wilp in de omgeving van Deventer een nieuw huis genaamd Leeuwenberg. Hij was tevens rekenmeester van de Gelderse Rekenkamer. Gerberichs broer Willem Bentinck was al vanaf 1570 rentmeester van de Veluwe.¹³ Deze tak van de Bentinck-familie is wellicht minder bekend dan de Overijsselse, maar had evengoed een stevige vinger in de pap van de Gelderse zestiende-eeuwse politiek. Gerberich Bentinck en Johan van Scherpenzeel kwamen dus te wonen in Didam, in de Nevelhorst. Over de zestiende-eeuwse geschiedenis van deze havezate is weinig bekend. In elk geval was Johan veel van huis voor zijn ambt. Zo verklaart Jutte d'Huit, vertrouweling en werkneemster van Gerberich, dat Van Scherpenzeel 'well ongeveerlich drie vierdendeel jaers' van huis was.¹⁴ Dat bood mogelijkheden voor zijn echtgenote, ook op amoureuze vlak.

Met behulp van de getuigenissen die in het proces tegen Mom zijn geleverd, kan

9 Advocaat Henrick van Medemblick uit Utrecht, eiste, mede namens de inmiddels overleden advocaat Gerrit Knoop van Merenborch, een vergoeding voor de diensten die hij aan Mom en zijn vrouw had geleverd en voor de inkomsten die hun praktijk misliep toen zij zich met Moms zaak bezighielden: Gelders Archief, Arnhem (GA), Archief Hof van Gelre en Zutphen (AHGZ), inv.nr. 4993, Schuldvordering, Henrick van Medemblick contra Ernst Mom, sep. 1580. In 1592 beweerde Adriaen van Camphuysen dat Mom onterecht goederen, met name een hof te Pottum, van zijn overleden broer in pand had genomen. GA, AHGZ, inv.nr. 5005, Borgstelling, Adriaen van Camphuysen contra Ernst Mom, okt. 1592.

10 A. Tinneveld en D.P. Blok, *Toponymie van Didam* (Amsterdam, 1973) 213.

11 L.M.G. Kooperberg, 'Johan Scherpenzeel', in: P.J. Blok en P.C. Molhuysen, ed., *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (10 dln.; Leiden 1911-1937), IV, 1217-1218.

12 W.J. d'Ablaing van Giessenburg, *De ridderschap van Veluwe, of Geschiedenis der Veluwsche jonkers, opgeluisterd door hunne acht stamdeelen, huwelijken, kinderen en wapens: hoofdzakelijk getrokken uit de verzameling van handschriften van wijlen den rijks-vrijheer W.A. van Spaen* ('s-Gravenhage, 1859) 14.

13 GA, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 4129, Eerste rekening Willem Bentinck, 1570/1571.

14 GA, AHGZ, inv.nr. 4531, procesdossier Ernst Mom, verhoor Jutte d'Huit, 19 juli 1566.

De Nevelhorst te Didam in 1731 (tekening, A. d'Haan, reproductie 1920-1930; coll. Gelders Archief)

worden nagegaan waarvan hij vanaf 1566 verdacht werd. De affaire van Mom en Bentinck was al langer gaande volgens de dienstmeiden van de Nevelhorst. Al tijdens Bentincks eerste zwangerschap kwam Mom met regelmaat op de Nevelhorst. Zo verklaarde Bentincks vertrouweling en gezelschapsdame d'Huit dat 'Mom mett der voersejde joncfrow veel geveerts opten bedden hadde mett opstaende doeren'.¹⁵ Ook zou Bentinck ertussenuit zijn geknepen bij een kerkdienst die zij samen met d'Huit bezocht. Het gerucht van de affaire verspreidde zich snel in het dorp. Dienstmeid Ebele vertelde in haar getuigenis 'dat tot Diedam een openbaer geruchten ende gemeine spraecke geweest es, dat die voers. Mom, ende joffrow Gerberich bij malckanderen bolierden'.¹⁶ Ebele en d'Huit zagen Mom ook wel eens 's avonds of 's ochtends, zodra Van Scherpenzeel van huis was, in de Nevelhorst, 'gaende mit die voers. jouffrow Gerberich in een caemer, ende op een bedden, in alle schijn off man ende wijff waeren geweest'.¹⁷

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ GA, AHGZ, inv.nr. 4531, procesdossier Ernst Mom, verhoor Ebele, 25 aug. 1571.

¹⁷ Ibidem.

Ebele bracht bovendien wel eens briefjes van Bentinck naar Mom of andersom.

Uiteindelijk werd er zelfs gedacht dat de kinderen van Bentinck en Van Scherpenzeel eigenlijk verwekt waren door Mom. Bovendien ging in de familie Van Scherpenzeel het verhaal dat Mom de echtgenoot van zijn minnares wilde vergiftigen, aldus Ebele. Dezelfde dienstmeid deed een voor Mom desastreuze verklaring over dit onderwerp door te zeggen:

dat die voors. Mom, ten tijde zij deposante opten Nevelhorst woonde, haer duckwijls aengeleijt, ende aen haer versocht heeft, dat zij van hem wilde ontfangen zeeckere feninighe off vergiftige substantie, die hij begeerde, dat zij deposante den voors. zaligen Scherpenzeel zoude ingeven, om hem omden hals toe brengen, twelck zij deposante hem telcken reijссе affseijde, ende weijgerde, sulcx dat die voors. Mom, siende dat hij haer getuijgen daertoe niet coste bewilligen van doen voortaan ogehouden heeft van haer sulcx meer voer te holden.¹⁸

61

Hoewel Ebele dus deze eerste verzoeken om gif van hem aan te nemen en Van Scherpenzeel te vergiftigen van de hand sloeg, deed Mom ook nog andere pogingen. Even later gaf hij Ebele namelijk een zestal eieren, die zij aan Bentinck moest laten zien en Van Scherpenzeel moest voorzetten zodra hij eieren wilde eten. Ebele nam de eieren aan, maar liet ze veertien dagen ongebruikt. Toen zij ze wilde gebruiken, gooide ze een van de eieren kapot om te zien of hij nog goed was, maar hij was zwart van binnen. Ebele ging naar Bentinck om te vragen wat ze ermee moest doen. Haar juffrouw antwoordde dat ze de eieren weg moest gooien: ‘Wat weet ick wat hij [...] in der eieren gedaen heeft!’¹⁹ Of Van Scherpenzeel inderdaad door vergif om het leven was gekomen, kon Ebele niet zeggen. Zij verhuisde nog vóór zijn dood terug naar haar moeder, die op het goed van Bentincks vader Johan woonde. Lange tijd kon voor de vergiftiging niet genoeg bewijs worden gevonden.

Het proces voor het Hof van Gelre

De aangehaalde getuigenissen zijn te vinden in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen. Het dossier bestaat uit tien getuigenverklaringen, een apart overgeleverde vragenlijst en twee stukken over de juridische afhandeling van het proces. Uit de getuigenverklaringen blijkt dat het procesdossier niet compleet is. In de getuigenissen wordt verwezen naar andere personen die ook een verklaring zouden hebben afgegeven, maar deze zijn niet terug te vinden in het dossier.²⁰ De getuigenverklaringen dateren van juli 1566 tot en met december 1573. In totaal beslaat het dossier circa 140 pagina’s. De twee stukken over de juridische afhandeling zijn niet gedateerd, maar

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem en GA, AHGZ, inv.nr. 4531, procesdossier Ernst Mom, verhoor Gerard Imkens, juli 1570.

uit de tekst blijkt dat zij in elk geval na 1578 zijn gemaakt. Dat betekent dat er al meer dan twaalf jaar verstreken waren, voordat het procesdossier ‘gesloten’ kon worden. Een belangrijk onderdeel van het proces was het uiteindelijke vonnis. Dit is niet in het dossier aanwezig, maar kan wel worden gevonden in het criminele sententieboek van het Hof.²¹ De straf van Mom werd bepaald in 1596, dertig jaar na de eerste getuigenverklaring.

De lange tijd tussen de eerste getuigenverklaring en het vonnis roept vragen op. Hoe kon het dat de straf zo lang op zich liet wachten? En wat gebeurde er in de tussentijd? Andere bronnen kunnen deze vragen deels beantwoorden. Het gaat dan met name om brieven van en aan het Hof van Gelre en Zutphen en van en aan de graaf van den Bergh. Aan de hand van deze bronnen reconstrueert dit artikel het proces tegen Mom. Niet alle vragen worden weggenomen, maar de grootste verklaring voor de lange procesduur was de machtsstrijd die ontstond toen het Hof werd opgericht in 1543.

62 Het Hof was op het moment dat Van Scherpenzeel overleed een betrekkelijk nieuwe instelling in Gelre. De oprichting was het gevolg van twee traktaat die in 1543 met de afgevaardigden van het hertogdom Gelre werden gesloten.²² Het eerste traktaat, het Verdrag van Venlo, werd op 7 september getekend. Daarin deed hertog Willem van Kleef, Gulik en Berg afstand van het hertogdom Gelre.²³ Vervolgens werd op 12 september met het Traktaat van Venlo vastgelegd dat de Gelderse Staten (de vertegenwoordiging van bannerheren, ridderschappen en steden) Karel V van Habsburg als nieuwe landsheer erkenden. Hoewel het Verdrag en Traktaat een keerpunt vormden in de langdurige strijd van de Geldersen tegen de incorporatie in het Bourgondisch-Habsburgse Rijk, verloren dezen – in principe – niet direct al hun rechten en privileges. De nieuwe landsheer beloofde namelijk dat hij de rechten die door zijn voorgangers aan de Staten waren toegekend zou eerbiedigen.²⁴ De Gelderse Staten merkten snel dat er toch grote stappen werden gezet om Gelre onder grotere controle van het centraal bestuur in Brussel te krijgen. De oprichting van het Hof, in eerste instantie Kanselarij genaamd, was daarin cruciaal.

Het Hof resideerde te Arnhem en handelde in naam van de landsheer. Aan het hoofd van het Hof stond zijn plaatsvervanger, de stadhouder. Omdat de laatste vaak afwezig was, was de dagelijkse leiding doorgaans in handen van de kanselier, die bij

21 GA, AHGZ, inv.nr. 4504, crimineel sententieboek, fol. 163. Dit vonnis is tevens opgenomen in Fahne, *Urkundenbuch*, I, 382-383.

22 O. Moorman van Kappen, ‘Ter inleiding. De vrede van Venlo (1543): keerpunt in de geschiedenis en sluitstuk van een consequent volgehouden politiek’, in: F. Keverling Buisman e.a., ed., *Verdrag en Traktaat van Venlo. Herdenkingsbundel, 1543-1993* (Hilversum, 1993) 7; A. Noordzij, *Gelre. Dynastie, land en identiteit in de late middeleeuwen* (Hilversum, 2009) 222-224.

23 Het hertogdom Berg was gelegen vlakbij onder andere het prinsbisdom Münster in het tegenwoordige Duitsland. Het is dus een ander gebied dan Bergh, dat in dit artikel vaker aan de orde komt.

24 M. Hageman, *Het kwade exempel van Gelre. De stad Nijmegen, de Beeldenstorm en de Raad van Beroerten, 1566-1568* (Nijmegen, 2005) 97.

Het Hof te Arnhem (*ets*,
 anoniem naar Jan de Beyer,
 1742; coll. Gelders Archief)

63

gestaan werd door raadsleden, een griffier en een leengriffier.²⁵ Het Hof had zowel bestuurlijke als gerechtelijke taken en bevoegdheden. Er was daarom ook een procureur-generaal aan het Hof verbonden, in Gelre als ‘momber’ aangeduid, die als openbaar aanklager en bewaker van de hertogelijke belangen en rechten optrad.

Gelre had eerder al een landsheerlijke rechtspraak gekend.²⁶ De landsheer werd toen voornamelijk bijgestaan door de edellieden in zijn raad, die geacht werden het regionale recht te kennen. Ook in het nieuwe Hof was een deel van de raadsleden van adellijke en Gelderse komaf. Nieuw was de belangrijke rol van beroepsjuristen, de ‘raden ordinaris’. Deze raadsheren schreven mee aan de tekst waarin de taken en bevoegdheden van het Hof werden vastgelegd, de Kanselarijordonnantie (1547).²⁷ De bevoegdheden op het gebied van de rechtspraak hadden met name betrekking op het civiel en het strafrechtelijk recht. Onderdeel van de civielrechtelijke bevoegdheden was bijvoorbeeld dat partijen in een civiel geschil overeen konden komen om hun zaak direct aan het Hof voor te leggen (prorogatie). Verder was het Hof verantwoordelijk voor de afhandeling van geschillen over domeingoederen, geschillen over geestelijke goederen, en zaken waarbij ambtenaren, de stadhouder en zijn familie en andere functionarissen van het Hof betrokken waren.²⁸ In criminele zaken deed het Hof uitspraak als het ging om zware delicten, zoals moord, ketterij, misdaden tegen ambtenaren in functie en het ontvoeren van vrouwen.²⁹

De Kanselarijordonnantie werd, zoals de rechtshistoricus Moorman van Kappen het 450 jaar na de uitvaardiging, verwoordt:

²⁵ O. Moorman van Kappen, *De wording van het Hof van Gelre en Zutphen (1543-1547)* (Arnhem, 1998) 28-31.

²⁶ *Ibidem*, 22-23.

²⁷ Deze ordonnantie is te vinden in Moorman van Kappen, *De wording van het Hof*, 43-49.

²⁸ *Ibidem*, 32-34.

²⁹ *Ibidem*, 34. Dit is gebaseerd op artikel XXVII van de Ordonnantie.

de inzet [...] van een decennialange politieke strijd tussen de raden van de Kanselarij, die haar inderdaad zouden gaan gebruiken als ‘breekijzer’ ter vergroting van hun rechterlijke competentie, en de Gelderse Staten, die, met het Tractaat van Venlo in de (figuurlijke) hand, zelfs dit verbrokkelde geheel van minimale rechterlijke bevoegdheden nog ‘te veel’ vonden en daartegen steeds krachtiger gingen opposeren.³⁰

Op verschillende manieren probeerden de Gelderse Staten een machtsuitbreiding van het Hof en daarmee een machtsinperking van henzelf te voorkomen. Een eerste middel daartoe was het organiseren van geheime vergaderingen en verbonden. Zo werd in 1560 door de standen een verbond gesloten dat hun privileges zou moeten beschermen.³¹ Uit dit verbond kwam een commissie voort, bestaande uit vier afgevaardigden uit ieder kwartier en een afgevaardigde van de bannerheren, graaf Willem van den Bergh. Zij spraken af dat de commissie zou optreden als het Hof een van de privileges schond, maar, zo concludeert Maarten Hageman in zijn proefschrift over ketterij(vervolg) in het zestiende-eeuwse Nijmegen, dit was vooral ‘een dekmantel voor eigenmachtige standenbijeekomsten’.³²

Een andere uiting van de tegenstand was meer ad hoc en bestond uit een competentiestrijd naar aanleiding van rechtszaken. Het ging er daarbij telkens om uit te ‘vechten’ welke partij recht mocht spreken. Het kwartier van Arnhem ging de discussie aan met het Hof over de ‘klaarbank’, een rechtbank van appel, in de buurt van het Veluwe Beekbergen, terwijl de stad Nijmegen de bevoegdheden van een Overbetuwse klaarbank, waarin ook leden van het Hof zitting hadden, betwistte.³³ Deze stad ging in haar strijd tegen het Hof zelfs zo ver dat zij in 1562 Nijmeegse burgers verbood om getuigenverklaringen af te leggen voor functionarissen van het Hof.³⁴ De conflicten over gerechtelijke bevoegdheden tussen Arnhem en Nijmegen enerzijds en het Hof anderzijds werden uiteindelijk door een commissie voorgelegd aan de regering in Brussel, die grotendeels in het voordeel van de Staten besloot.

De Gelderse Staten zetten hun ‘oppositie’ voort: er werd een geheim verbond opgericht in 1564 en gewerkt aan een eigen kanselarijordonnantie.³⁵ Omdat op de Gelderse Landdag van 1565 geen besluiten werden genomen, ging er opnieuw een afgevaardigde naar Brussel. De Brusselse regering had het met de onvrede van de Nederlandse adel al druk genoeg en liet via zowel de Gelderse stadhouder Charles de Brimeu, graaf van Megen, als de bemiddelaar, de Leuvense hoogleraar Elbertus Leoninus, doorsche-

30 Moorman van Kappen, *De wording van het Hof*, 39.

31 Hageman, *Het kwade exempel*, 104; Noordzij, *Gelre*, 225.

32 Hageman, *Het kwade exempel*, 105.

33 Ibidem. Zie ook: H. Smit, ‘Het Herenhul te Engelandersholt’, in: B.G.J. Elias e.a., ed., *Veluwe en andere geschiedenissen. Liber amicorum drs. R.M. Kemperink* (Hilversum, 2010) 94; W. de Vries, ‘Claring opghen Praest’, *Bijdragen en Mededeelingen Gelre*, XLIV (1944) 1-20.

34 Hageman, *Het kwade exempel*, 105-107. Uiteindelijk besloot landvoogdes Margaretha van Parma in 1565 dat dit verbod ongedaan moest worden gemaakt.

35 Ibidem, 108.

meren dat de afgevaardigde op dat moment weinig zou bereiken.³⁶ Pas in 1566 werden afgevaardigden aangewezen om naar Brussel af te reizen om de Gelderse wensen aan de regering voor te leggen. Dit keer lag de prioriteit echter bij het tegengaan van de inquisitie.³⁷ De strijd bleef onbeslist, mede door de roerige periode die in de jaren 1560 aanbrak en de geschiedenisboeken in zou gaan als de Opstand.

De graaf van den Bergh

Graaf Willem IV van den Bergh (1537-1586) speelde een grote rol in de strijd tussen de Staten en het Hof. Het geslacht Bergh claimde een soevereine positie in Gelre te bekleden, omdat het graafschap zou zijn ontstaan uit een broederdeling van het graafschap Zutphen.³⁸ Deze broederdeling werd in 1500 door de hertog van Gelre bevestigd.³⁹ Dit had tot gevolg dat Bergh niet aan landsheerlijk gezag onderworpen kon worden. De hertogelijke bedden werden mede daarom niet of slechts bij wijze van uitzondering door de Berghse graven betaald.

65

De graven waren wel verbonden aan de Gelderse Staten. Zij hadden daarin een plaats als bannerheer, een titel die verwees naar het recht van die heren om een eigen banier te voeren.⁴⁰ Het Traktaat van Venlo werd dus ook door de graaf van den Bergh (toen nog Oswald II) getekend. Oswalds zoon Willem IV verbleef van 1549 tot 1552 aan het Habsburgse hof in Brussel en voerde vanaf 1553 zijn taken uit als graaf van den Bergh.⁴¹ De decennia die daarop volgden, stonden voor de graven van den Bergh, net zoals voor de andere leden van de Gelderse Staten, in het teken van het verdedigen van hun onafhankelijkheid.⁴²

Willem was betrokken bij de geheime bonden die de Staten na de oprichting van het Hof organiseerden.⁴³ Ook was de graaf ervan overtuigd dat hij niet onder de jurisdictie van het Hof viel. Dit leidde tot onvrede bij het Hof, dat zich daarover in 1563 beklaagde bij landvoogdes Margaretha van Parma⁴⁴ Uiteindelijk bereikten Van den Bergh en de landvoogdes in september 1564 een akkoord: de graaf zou de Habsburgse koning Filips II als leen- en landsheer erkennen, maar het gericht van Bergh bleef

³⁶ Ibidem, 110-113.

³⁷ Ibidem, 168-171.

³⁸ R. Faber, 'Willem IV van den Bergh. 1537-1586, rebel en stadhouder', in: J. Kuys e.a., ed., *Biografisch Woordenboek Gelderland* (10 dln.; Hilversum, 2004), IV, 32. Van Schilfgaarde, *Archief Huis Bergh*, I, 11.

³⁹ C. Gietman, 'Eer en schande. Een interpretatie van de politieke stellingname van graaf Willem IV van den Bergh tijdens de Opstand', ongepubliceerde doctoraalscriptie geschiedenis Universiteit Utrecht, 1991, 44.

⁴⁰ Hageman, *Het kwade exempel*, 92.

⁴¹ Van Schilfgaarde, *Archief Huis Bergh*, I, 50.

⁴² De conflicten tussen de graaf van den Bergh en de centrale regering, vertegenwoordigd door het Hof, vormen het onderwerp van enkele paragrafen in Gietman, 'Eer en schande', 47-59.

⁴³ Hageman, *Het kwade exempel*, 104.

⁴⁴ Gietman, 'Eer en schande', 53-59.

wel het hoogste gericht voor de onderdanen van de graaf.⁴⁵ Het Gelderse Hof was niet tevreden met deze overeenkomst en stelde onder andere dat het gericht van Bergh niet het hoogste gericht mocht zijn voor de hoge heerlijkheden die in het bezit van de graaf waren. Die heerlijkheden stonden immers los van het graafschap.⁴⁶ Op de door het Hof voorgestelde aanpassingen werd in Bergh een reactie geschreven, maar het blijft onduidelijk of deze is verstuurd en of het uiteindelijk tot een officiële overeenkomst tussen de graaf enerzijds en de centrale regering en het Hof anderzijds is gekomen.⁴⁷ In 1566 speelde de graaf bovendien een grote rol in het Verbond der Edelen, dat een petitie aan Margaretha van Parma aanbood.⁴⁸

Het was daarna voor graaf Willem moeilijk om nog een geschikte rol te vinden in het gewest Gelre. Zijn politieke positie kwam nog meer onder druk te staan toen zijn broer Frederik een erfdeling betwistte.⁴⁹ Frederik kreeg steun van het Hof, dat nu een extra manier had gevonden om de macht van graaf Willem in te perken. Daar kwam het steeds strenger wordende optreden van de Brusselse regering bij. In 1567 moest de graaf voor de Bloedraad komen en in 1568 werden zijn bezittingen verbeurdverklaard.⁵⁰ Uiteindelijk vluchtte Willem naar Keulen en later naar Bremen, van waaruit hij zijn bezittingen probeerde terug te krijgen. Ook probeerde hij als luitenant-generaal en gouverneur van Zutphen de stad en het graafschap op de Spanjaarden te heroveren.⁵¹

In de tweede helft van de jaren zeventig van de zestiende eeuw bundelden de opstandige gewesten hun krachten en kwamen de Pacificatie van Gent (1576) en de Unie van Utrecht (1579) tot stand. Met de Pacificatie van Gent werd de Generale Unie opgericht en werd onder andere afgesproken dat de Spaanse soldaten de Nederlanden moesten verlaten en dat de Staten-Generaal op eigen initiatief bijeen mochten komen. De Unie van Utrecht was een uitwerking van de Generale Unie. Het gewest Gelre sloot zich hierbij aan en keerde zich zo officieel tegen het Habsburgse bestuur. De overeenkomsten hadden grote gevolgen voor de Gelderse politiek. Het betekende in elk geval dat graaf Willem IV van den Bergh in zijn macht en eer hersteld werd. Hij kon zijn Duitse toevluchtsoord verlaten en in 1577 terugkeren naar zijn graafschap.⁵²

Hoewel de graaf eigenlijk toen al de nieuwe stadhouder van Gelre had willen worden, duurde het nog tot 1581 voordat dit lukte. Hij loste toen zijn zwager Jan van Nas-

45 Ibidem, 56. De volledige overeenkomst is te vinden in de bijlagen, 203-205. Het origineel is te vinden in GA, AHGZ, inv.nr. 656, brieven uit en aan het Hof, bij brief van Margaretha van Parma aan het Hof, 31 okt. 1564, bijlagen.

46 Gietman, 'Eer en schande', 56-57.

47 Ibidem, 57. Het Berghse antwoord is volgens Gietman in ongedateerde conceptvorm gevonden in het archief van Huis Bergh.

48 Faber, 'Willem IV van den Bergh', 33.

49 Gietman, 'Eer en schande', 81.

50 Van Schilfgaarde, *Archief Huis Bergh*, I, 50.

51 Ibidem, 51.

52 Gietman, 'Eer en schande', 84.

Willem IV van den Bergh (doek, Antonis Mor, 1558; coll. National Gallery of Art, Washington)

67

sau af.⁵³ Hij hield het echter niet lang vol. De situatie in het gewest was zo erbarmelijk dat Willem zich in 1583 genoodzaakt voelde toch weer contact op te nemen met de hertog van Parma, die in dienst was van Spanje. Toen dit aan het licht kwam, werden Willem en zijn gezin in opdracht van de Gelderse kanselier Leoninus gearresteerd. Na zijn vrijlating in 1584 vestigde Willem zich in Emmerik en liep alsnog openlijk over naar de Spaanse kant. Hij stierf twee jaar later.

Willem van den Bergh was tot die tijd de directe leenheer van Ernst Mom. Mom was de heer van enkele leengoederen in Didam en Didam was weer een hoge heerlijkheid onder het Huis Bergh.⁵⁴ Didam kende dus een eigen gerichtsbank, drost (ook

⁵³ Vanwege de vernedering omdat zijn zwager tot stadhouder werd gekozen, overwoog Willem waarschijnlijk om zijn graafschap weer onder gehoorzaamheid van de Spaanse koning te brengen.

⁵⁴ Van Schilfgaarde, *Archief Huis Bergh*, I, 105.

wel richter genoemd), griffier (ook wel landschrijver) en een fiscaal (een soort openbaar aanklager).⁵⁵ Leden van de familie Mom waren niet alleen leenmannen van de heer van Bergh, maar bekleedden ook enkele van de genoemde functies in de heerlijkheid.⁵⁶ Zodoende waren zij onderdanen van de graaf en omdat de vader van Mom, Frederik Mom, drost van Boxmeer was geweest, kan gesteld worden dat de familie nauw verbonden was aan het huis Bergh. Het is daarom niet geheel verrassend dat Mom de graaf als zijn beschermheer zag en zich tot hem keerde toen hij in 'juridische nood' verkeerde.⁵⁷ Bovendien overleed Van Scherpenzeel op de Nevelhorst in Didam, waardoor de misdaad plaatsvond in het gebied dat onder het gezag van Bergh viel. Juist in de periode waarin Willem van den Bergh zijn jurisdictie over zijn hoge heerlijkheden verdedigde, deed zich daar dus een ernstige misdaad voor.

Het proces

68

Uit de brieven die het Hof en de graaf elkaar stuurden, blijken de pogingen van beide partijen om het laatste woord te hebben over het proces tegen Mom. Eind 1565 schreef het Hof aan Willem dat het graag kopieën ontving van de stukken betreffende het proces, aangezien 'dieselve Ernst Mom, veele (als wij verstaen) in desen furstendoms Gelre und Graeffschap Zutphen verkeert, und oick verblijfft'.⁵⁸

De graaf was het daar niet mee eens; Mom verbleef in zijn hoge heerlijkheid Didam. In mei 1566 verzocht de graaf aan het Hof om het proces in zijn handen te laten.⁵⁹ Een maand later, eind juni 1566, benoemde Willem enkele gevolmachtigden om opnieuw aan te dringen op een beëindiging van het proces tegen Mom.⁶⁰ Uit een samenvatting van het proces in het Latijn blijkt dat de momber van het Hof inderdaad in juli 1566 een aanklacht tegen Mom had geformuleerd, tegen de zin van de graaf.⁶¹ De moord op Van Scherpenzeel werd dus een onderwerp van discussie tussen het Hof en de graaf.

Het Hof had een crimineel proces gestart.⁶² Mom werd verdacht van moord en in zo'n geval werd een 'extraordinaris', dat wil zeggen een inquisitoriaal, proces geopend. De momber van het Hof, Jan Urdt, trad op als openbaar aanklager en had tot taak zijn in juli 1566 aangebrachte beschuldiging te staven met getuigenverklaringen

55 ECAL, Rechterlijk archief van de heerlijkheid Didam, 1505-1811, 'Inleiding' door P.D. Keijmel; Van Schilfgaarde, *Archief Huis Bergh*, I, 105.

56 Werner, *Bijdrage tot de genealogie*, 60.

57 ECAL, Huis Bergh 1227-1842, inv.nr. 431, request van Ernst Mom aan den graaf van den Bergh ... en andere stukken betreffende het optreden van den graaf, 1566-1583.

58 ECAL, Huis Bergh 1227-1842, inv.nr. 356, brief van het Hof aan Willem IV van den Bergh, 15 dec. 1565.

59 ECAL, Huis Bergh 1227-1842, inv.nr. 357, brief van Willem IV van den Bergh aan Hof, 9 mei 1566.

60 ECAL, Huis Bergh 1227-1842, inv.nr. 431, brief van Willem IV van den Bergh aan Hof, 26 juni 1566.

61 GA, AHGZ, inv.nr. 4531, procesdossier Ernst Mom, opsomming processtukken, z.d.

62 Moormann van Kappen, *De wording van het Hof*, 31.

en ander bewijs.⁶³ Op basis van het dossier dat hij in samenwerking met de kanselarij van het Hof samenstelde, werd een oordeel geveld en een straf bepaald. In december 1566 werd een begin gemaakt met het proces.⁶⁴ Dit was te laat, want de momber had dit al in september van dat jaar moeten doen.⁶⁵ Daarnaast hadden de verhoren die toen plaatsvonden enkel betrekking op de gifmoord, want de behandeling van de delen die betrekking hadden op het overspel en de ‘andere misdaden’ (‘aliis criminibus’) werden uitgesteld tot 1570.

In de periode 1566-1570 heeft de graaf geen brieven over de zaak meer naar het Hof van Gelre en Zutphen gestuurd en ook na die tijd blijkt geen rol voor hem uit de getuigenverklaringen. De bemoeienis van de graaf lijkt dus te zijn gestaakt. Voor hem brak toen een onrustige periode aan, waarin hij zich niet alleen bezighield met wat zich in zijn graafschap en bijbehorende heerlijkheden afspeelde, maar ook met de landelijke politiek. Uit een brief van het Hof uit 1569 blijkt dat de graaf al een vonnis over de zaak had uitgesproken.⁶⁶ Het wordt niet duidelijk hoe deze uitspraak luidde, maar aangezien het Hof het er niet bij liet zitten, was het vonnis waarschijnlijk goed uitgevallen voor Mom. Hieruit kan worden opgemaakt dat het graaf Willem waarschijnlijk niet alleen te doen was om de verdediging van zijn eigen soevereiniteit, maar dat hij ook graag zijn beschermeling in vrijheid liet.

Het Hof liet in dezelfde brief weten dat het geen genoegen nam met het vonnis van de graaf en het graag originele afschriften ontving van de stukken die hij daarvoor had gebruikt. Vervolgens leek het Hof het proces nog eens opnieuw te willen beginnen en vroeg het daarbij de hulp van de landdrost van Bergh. Het Hof had dus geen contact meer met naar Keulen gevluchte graaf Willem, maar met Andries van Anderlecht, die door de Habsburgers was aangesteld nadat het graafschap Bergh verbeurd was verklaard. Van Anderlecht had een heel wat andere houding tegenover Mom dan de graaf: het was nu gedaan met Moms relatief grote vrijheid.

Al vóóordat de eerste getuigenverklaringen in 1570 werden verzameld, waren de verdenkingen tegen Mom zo ernstig geworden, dat de landdrost van Bergh in maart 1570 werd verzocht om Mom ‘so wael [te] bewaren’ dat hij op geen enkele manier kon ontkomen.⁶⁷ Een jaar later vroeg Van Anderlecht het Hof of hij Mom moest toelaten in het gebied waarvan hij landdrost was of dat hij Mom mocht oppakken zodra deze zich in Bergh bevond. De landdrost hoopte op het laatste, omdat veel mensen in Bergh last van Mom ondervonden en ‘hij al hier met diverssche moerdadighe faytten be-

63 GA, AHGZ, inv.nr. 4531, procesdossier Ernst Mom, Latijnse samenvatting van de rechtszaak, z.j. De getuigen en hun verklaringen staan centraal in: L. Nissen, ‘Strafrechtelijke stemmen. Het proces tegen Ernst Mom: een bron voor mentaliteitsgeschiedenis?’, *Ex Tempore*, XXXV (2016), 100-112.

64 De aanklacht die de momber in juli al had gedaan werd dus niet als begin van het proces gezien; GA, AHGZ, inv.nr. 4531, procesdossier Ernst Mom, opsomming processtukken, z.d.

65 Het is onduidelijk of deze termijn voor alle processen gold of dat de termijn bij het aanbrengen van de aanklacht in juli was bepaald.

66 GA, AHGZ, inv.nr. 919, brief van het Hof aan het kwartier van Zutphen, 8 feb. 1569.

67 GA, AHGZ, inv.nr. 920, brief van het Hof aan de landdrost Bergh, 31 maart 1570.

faemt es ende naer de faem al hier inder graeffschap Berghe gheschiet solden sijn'.⁶⁸ Vervolgens noemde de landdrost naast de moord op Van Scherpenzeel en het overspel met Bentinck nog andere misdaden op: Mom zou de bastaardzoon van Van Scherpenzeel in een gracht hebben verdrongen, met Bentinck verschillende buitenechtelijke kinderen hebben gekregen en 'vleesselijcken geconverseerd' hebben met de echtgenote van een andere man die hij eveneens zou hebben omgebracht.⁶⁹ Mocht het Hof besluiten dat Mom zich overal in het graafschap vrij mocht bewegen, dan zou de landdrost het op prijs stellen als Mom en zijn dienaren geen geweren mochten dragen.

Het Hof reageerde dat Mom op borgtocht was vrijgelaten om de geschillen met zijn broer op te lossen en dus ook in het rechtsgebied van de landdrost mocht komen.⁷⁰ De mededeling dat Mom op borgtocht vrij was, betekende echter ook dat Mom in principe in bewaring was gesteld. Toch diende de momber pas in april 1570, opnieuw ruim twee maanden te laat, de stukken betreffende het overspel in.⁷¹ De aangeklaagde, in dit geval Mom, had het recht om op deze stukken repliek uit te brengen. Dat deed hij in de zomer van 1570. Op die repliek moest de momber vervolgens reageren en ook die reactie liet te lang op zich wachten. Vervolgens verzocht ook Mom meerdere malen om uitstel. Zo raakte het proces in de vergetelheid, totdat de positie van de graaf weer verbeterde.

Na de terugkeer van Willem naar 's-Heerenbergh probeerde Mom opnieuw zijn positie te versterken door steun bij de graaf te zoeken. Hij wilde aanspraak maken op de rechten die verbonden waren aan zijn bezittingen, zoals het bijwonen van de Berghse holtpraak. Al in 1577 ging hij daarvoor te rade bij de graaf, die Mom goedgezind was en hem toestemming gaf om bij de holtpraak aanwezig te zijn.⁷² Op dat moment was echter het Habsburgsgezinde personeel van het Hof nog in functie, dat gaf dan ook direct te kennen niet content te zijn met de toestemming van de graaf.⁷³

Bovendien was Mom vervuld van een verlangen om zijn eer te herstellen en zag hij zijn kans rijp om toch nog zijn gelijk te halen bij het Hof van Gelre. Hij verzocht in 1576 om vrijspraak, maar hij hield zich daarbij niet volledig aan de regels. In 1578 kwam hij op de proppen met een advies van Leuvense juristen. Mom claimde dat er te veel vertraging was opgelopen en dat zijn proces verjaard was. De Leuvense juristen gaven hem daarin grotendeels gelijk en constateerden dat ook alle verzamelde bewijs daardoor ongeldig was geworden. Hoewel het Hof hierover geen uitspraak deed, verliet Mom al in hetzelfde jaar zijn plaats van hechtenis. Een jaar later besloot de graaf, terwijl Mom zich volgens het Hof nog altijd in hechtenis moest bevinden, hem ver-

68 GA, AHGZ, inv.nr. 921, brief van de landdrost Bergh aan het Hof, 13 dec. 1571.

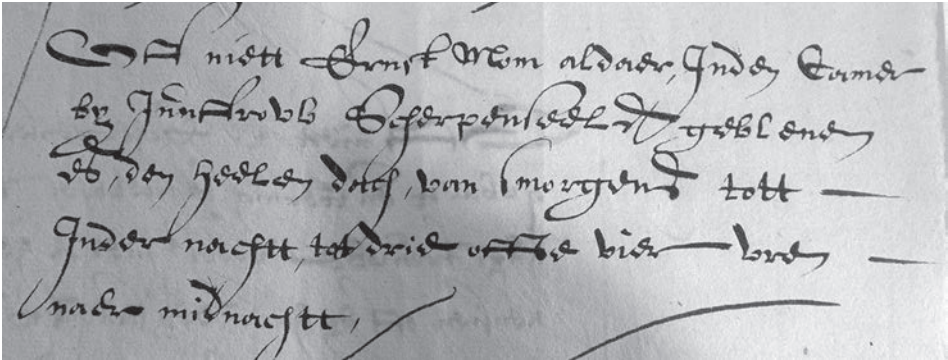
69 Ibidem.

70 Ibidem.

71 GA, AHGZ, inv.nr. 4531, procesdossier Ernst Mom, Latijnse samenvatting van de rechtszaak, z.j.

72 GA, AHGZ, inv.nr. 924, brief van Berghse raden aan Hof, 7 maart 1577. De holtpraak was de vergadering van geërfden over de bossen.

73 GA, AHGZ, inv.nr. 924, brief van het Hof aan Willem IV van den Bergh, 24 maart 1577.

Fragment uit het verhoor van Jutte d'Huit (*Gelders Archief, Archief van het Hof van Gelre en Zutphen, inv. nr. 4531*)

giffenis te schenken.⁷⁴ Ook herstelde de graaf Mom en zijn Bentinck, met wie Mom na de dood van Van Scherpenzeel getrouwd was, in 1580 in al hun oude rechten.⁷⁵ De graaf ging daarmee nogmaals in tegen het verzoek van het Hof dat inhield dat Mom terug moest keren naar zijn locatie van hechtenis.

In 1581 verbeterde de positie van Mom verder, omdat zijn beschermheer Willem tot stadhouder van het Gelderse gewest werd benoemd. Uit een brief uit 1581 blijkt dat Mom zich nog altijd niet bevond op zijn plaats van verzekering (het huis van zijn schoonvader Johan Bentinck in Arnhem).⁷⁶ Aangezien Mom gedurende de jaren tachtig weinig voorkomt in de archieven van het Hof en van Bergh, kon hij toen waarschijnlijk, vanuit zijn 'gevangenis' of niet, zijn leven als Didamse edelman herpakken. Zelfs toen zijn beschermheer Willem zijn functie als stadhouder weer neerlegde en het gewest verliet, lijkt er voor Mom weinig veranderd te zijn.

Het procesdossier maakt niet helemaal duidelijk waarom er uiteindelijk in 1596 toch een uitspraak werd gedaan. Waarschijnlijk speelde daarin een rol dat Mom opnieuw een misdaad had begaan. Hij bekende Otto van Lent in het graafschap Bergh te hebben vermoord. De andere misdaden – het overspel, de gifmoord en de meened – bleef hij nog altijd ontkennen.⁷⁷ Hij werd veroordeeld tot een eeuwige verbanning uit Gelre. Tevens kreeg hij een boete van duizend gulden en moest hij de proceskosten betalen. Mom had zijn straf, mede dankzij de strijd tussen zijn beschermheer en het

⁷⁴ ECAL, Huis Bergh 1227-1842, inv.nr. 431, request van Ernst Mom aan den graaf van den Bergh ... en andere stukken betreffende het optreden van den graaf, 1566-1583, 20 aug. 1579.

⁷⁵ Ibidem, 6 mei 1580.

⁷⁶ GA, AHGZ, inv.nr. 671, brief van het Hof aan Ernst Mom, 9 nov. 1581.

⁷⁷ GA, AHGZ, inv.nr. 4504, crimineel sententieboek, fol. 163r. Dit vonnis is tevens opgenomen in Fahne, *Urkundenbuch*, I, 382-383.

Hof, lang kunnen uitstellen en het zelfs zover gekregen dat zijn zaak volgens sommigen verjaard was. Toch heeft hij zijn naam nooit geheel kunnen zuiveren en bleek de bekentenis van de moord op Van Lent reden om aan te nemen dat Mom ook schuldig was aan de misdaden uit de jaren 1560. Mom leed echter niet lang onder zijn straf; hij stierf nog datzelfde jaar.

Concluderende opmerkingen: een fameus leven

In dit artikel is betoogd dat de machtsstrijd tussen het Hof van Gelre en Zutphen enerzijds en de Gelderse Staten anderzijds grote gevolgen had voor het verloop van rechtszaken van edellieden. De geschiedenis van Ernst Mom illustreert hoe groot de juridische manoeuvreerruimte van Gelderse edellieden was in de periode waarin het Hof en de Staten om het laatste woord streden. Het Traktaat van Venlo in 1543 legde de basis voor een rigide rechtssysteem, maar dat betekende niet dat de macht van het Hof van Gelre en Zutphen door iedereen werd geaccepteerd. Graaf Willem IV van den Bergh probeerde de rechterlijke macht over zijn onderdanen in eigen hand te houden en daarvan maakte Mom, als lid van een adellijke familie die de graaf altijd trouw was geweest, handig gebruik. Zijn positie als (geprivilegieerde) leenman van Bergh voorkwam vele jaren gevangenneming. Toen de macht van de graaf afnam, verloor ook Mom een deel van zijn bescherming.

Toch moet de manoeuvreerruimte van edellieden enigszins genuanceerd worden. Mom en Bentinck hadden een adellijk huishouden en beschikten daardoor over veel dienstpersoneel. Dit personeel bleek voor het Hof een interessante bron van informatie. Het personeel leefde nauw samen met de verdachten en wist zo het fijne van de verhoudingen tussen Mom, Bentinck en Van Scherpenzeel. Bovendien was het voor het dienstpersoneel niet voordelig om tegen zijn adellijke heren en juffrouwen te getuigen. Als de dienstmeiden getuigden in het nadeel van Bentinck, dan moest hun verhaal wel serieus genomen worden. Daar komt nog bij dat veel inwoners van de Liemers de verdachten kenden vanwege hun adellijke afkomst. De verhalen over de plaatselijke edelen deden in het Didamse roddelcircuit veel stof opwaaien. Er was sprake van een 'gemeijne fame', zoals verschillende getuigen het noemden. En de kracht die er, ook voor de raadsleden in het Hof, uitging van een wijdverspreid verhaal, was enorm. De reputatie die Mom door de jaren heen had opgebouwd, deed hem geen goed en droeg ongetwijfeld bij aan de heropening van de zaak en de veroordeling in 1596.

Moms reputatie heeft er in elk geval toe geleid dat er in Didam eeuwen later nog verhalen werden verteld die waren afgeleid van de gebeurtenissen op de Nevelhorst aan het einde van de zestiende eeuw. De *Geldersche Volksalmanak* van 1838 vertelt over een middeleeuwse jonkvrouw die haar echtgenoot zag vertrekken om te strijden tegen de Saracenen. Ondanks haar belofte om hem trouw te blijven, verloofde ze zich tijdens een van de feesten op de Nevelhorst met een andere ridder. Rond middernacht deed haar verloofde eindelijk zijn helm af en '(d)aar grijnst een doodshoofd

haar aan [...] De grond scheurt en beiden verzinken in de diepe kloof.⁷⁸ Zolang de Nevelhorst bestond, zou er om middernacht een geharnaste ridder rond het kasteel hebben getrokken en klonk het zuchten en klagen van een dame. Ontrouw bleef immers, zowel in het geval van Bentinck en Mom als in de legende, nooit onbestraft.

⁷⁸ J. van der Veur, 'Geldersche Legenden. De Nevelhorst onder Didam', *Geldersche Volksalmanak*, III (1838) 104. Het verhaal is ook opgenomen in A. Tinneveld, *Vertellers uit de Liemers* (Wassenaar, 1970) 248-250, en in de Nederlandse Volksverhalenbank van het Meertens Instituut (<http://www.verhalenbank.nl/items/show/22657>, geraadpleegd nov. 2017).

Lidewij Nissen

Protected and notorious

Esquire Ernst Mom's margin of manoeuvre within the judicial system of sixteenth-century Guelders

74

The establishment of the provincial Court of Guelders and Zutphen in the 1540s gave rise to a fierce competition between the new court, on the one hand, and the traditional representative body of noblemen and towns, the provincial States, on the other. The final say in court cases was one of the main aspects of the dispute. This article studies how the case against the sixteenth-century nobleman Ernst Mom, who was suspected of poisoning his noble mistress's husband, became part of the struggle between the Court and the Count of Bergh. While the Count protected his vassal Mom and prevented a sentence to demonstrate that he was the one to decide about Mom's fate, the Court did everything to reach a conviction. For a long time, this power struggle prevented Mom's conviction, but when his protector, the Count of Bergh, saw his power decline in the turmoil of the Dutch Revolt, Mom could no longer evade punishment.

Lidewij Nissen MA recently completed the research master Historical Studies at the Radboud University. During her studies, she has focused on the history of sixteenth- and seventeenth-century noble families, diplomacy and dynastic culture. This article is based on research she conducted for her bachelor thesis.

Platolaan 4, 6524 KA Nijmegen, the Netherlands – lidewijnissen@gmail.com

- Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Versteegen
- Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins
- Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen
- Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen
- Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten
- Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

24 | 2017

